

Α ΘΗΝΑ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)
ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΣΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΙΠΟΤΡΑΦΕΙΟΝ ΛΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
1968

E.Y.D της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΠΟ ΤΟΥ «ΡΕΥΜΑΤΟΣ ΝΟΗΣΕΩΣ»
ΕΙΣ ΤΗΝ «ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΚΗΝ ΡΟΗΝ»:
Ο ΕΚΜΠΕΡΓΚΣΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Εἰς προηγουμένην μελέτην σχετικήν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Bergson ἀναληφθεῖσαν κριτικὴν κατὰ τοῦ πλατωνισμοῦ¹ ἐσημειούμεν διτὶ «ἡ ὑποδοχὴ ἡ ὅποια ἐπεφυλάχθη ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν φιλόσοφον καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀφορμὴν εἶχε... τὴν ἀντίδρασιν τὴν ὅποιαν ἔξεπροσώπει ὁ συγγραφεὺς τοῦ... «Δοκιμίου περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως» ἔναντι τῶν κατὰ τὸν ιθ' αἰώνα ἐπικρατησασθν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, τόσον τῶν ἰδεοκρατικῶν δσον καὶ τῶν ἄλλων. Δὲν εἶναι τυχαία ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν ἐμφάνισις καὶ ἀνάδειξις τόσον τοῦ Bergson ἐν Εὐρώπῃ δσον καὶ τοῦ W. James ἐν Ἀμερικῇ... Δὲν εἶναι... δυνατὸν νὰ ἀγνοήσωμεν διτὶ ἀμφότεραι (αἱ φιλοσοφίαι) τείνουν εἰς τὸν ἔξανθρωπισμὸν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως»². ὥσαύτως, διτὶ «ένδεικτικὴ εἶναι ἐπ’ αὐτοῦ ἡ ἐργασία τὴν ὅποιαν ὁ Bergson ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον τῷ 1911 μὲ τὸν τίτλον «Ἐπὶ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ W. James. Ἀλήθεια καὶ πραγματικότης», καὶ ἥτις περιελήφθη ἀργότερον εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ νόησις καὶ τὸ κινοῦν» ἔκδοσιν»³. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο στοχαστῶν ἐπικοινωνία εἶναι δεδομένη⁴, δὲν ἔλειψαν δὲ οἱ παραλληλισμοὶ μεταξὺ τῶν θεωριῶν των⁵. Ἐνῷ ὅμως μέχρι τοῦδε ὁ τόνος ἐτέθη ἐπὶ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Bergson, δὲν ἔληφθησαν σοβαρῶς ὑπὸ δψιν ὀρισμένα κείμενα τοῦ W. James κατοπ-

1. Πβ. Ἡ κριτικὴ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας παρὰ Bergson, περιοδ. Ἀθηνᾶ, τ. 66, 1962, σσ. 192 - 283.

2. Αὐτόθι, σελ. 193.

3. Αὐτόθι καὶ σημ. 1.

4. Πβ. λ.χ. Lettre à W. James, 9 Μαΐου 1908, ἐν Ecrits et paroles, τ. II, σ. 294.

5. R. Berthelot, Un romantisme utilitaire. Le pragmatisme de Bergson, 1911. G. Pentimalli, H. Bergson, la dottrina della durata reale e i suoi precedenti storici, Torino, Bocca, 1949.

τρίζοντα τὸν μπεργκσονισμὸν αὐτοῦ, ίδιᾳ δὲ τὰς ἐπιδράσεις τὰς ὅπο τῆς μπεργκσονικῆς φιλοσοφίας ἔξασκηθείσας κατὰ τὴν τελευταῖαν φάσιν τῆς, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ σχετικοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ W. James, διαμορφώσεως τοῦ πραγματισμοῦ¹. Τονίζοντες τὸ γεγονός τοῦτο, καὶ ἀνατρέχοντες εἰς ώρισμένας ἐνδείξεις ὑπ’ αὐτοῦ τούτου τοῦ W. James παρεχομένας, θεωροῦμεν δτι εἴμεθα εἰς θέσιν δχι μόνον νὰ συμπληρωσωμεν τὰ εἰς τὴν ως ἄνω μελέτην ἀναφερόμενα, ἀλλὰ καὶ, ἐπιβεβαιοῦντες τὰ εἰς ἡ αὕτη καταλήγει συμπεράσματα, νὰ τονίσωμεν τὴν σημασίαν τῆς ἀπηχήσεως τῆς μπεργκσονικῆς διδασκαλίας.

Εἰς τὴν διτομὸν συγγραφήν «Ἀρχαὶ τῆς Ψυχολογίας» (1890), ἀπηχοῦσαν ἀπόψεις του πολὺ προγενεστέρας, δημοσιευθείσας ἐν μέρει πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μπεργκσονικοῦ «Δοκιμίου» (1889), δὲ W. James ὀμιλεῖ περὶ «ρεύματος νοήσεως»² στηριζόμενος ἐπὶ πέντε βασικῶν αἰτημάτων τὰ δοκία καὶ ἔθεώρει ως χαρακτῆρας τῆς νοητικῆς δραστηριότητος. Οὕτω, α' πᾶσα μερικὴ νόησις τείνει νὰ καταστῇ μέρος μιᾶς προσωπικῆς συνειδήσεως· β' εἰς τὸ πλαίσιον ἐκάστης προσωπικῆς συνειδήσεως ἡ νόησις συνεχῶς μεταβάλλεται· γ' εἰς τὸ αὐτὸν πλαίσιον ἡ νόησις εἶναι αἰσθητῶς συνεχής· δ' ἡ νόησις φαίνεται πάντοτε ἀναφερομένη εἰς ἀντικείμενα ἀνεξάρτητα ἐξ αὐτῆς· καὶ ε' ἡ νόησις ἀναφέρεται εἰς μερικὰς μόνον ἀπόψεις τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἀποκλείοντα ἄλλας, ἢτοι συνεχῶς ἐπιλέγει μεταξὺ αὐτῶν³. Ἐκ τῶν προκειμένων τούτων δὲ W. James διδηγεῖται, εἰς ώρισμένας θεωρήσεις, τὰς δοκίας δημοσιεύσεις δὲν δέχεται ἀσυζητητή, ἀλλ' ὑποβάλλει

1. W. James, *Pragmatism, a new name for some old ways of thinking*, 1907 (νέα ἔκδ., N. York, Longmans - Green, 1949), ἔνθα ἡ σχετικοκρατία τοῦ συγγραφέως ἐκφράζεται ὑπὸ μορφήν πλουραλισμοῦ (σσ. 43, 100, 131 - 132).

2. Πβ. *The principles of psychology*, τ. I, N. York, Holt, νέα ἔκδ., 1927, κεφ. IX, *The stream of consciousness*, σσ. 224 - 290. Μέγα μέρος τῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περιεχομένων ἰδεῶν είχον προηγουμένως ἐκτεθῆ ὑπὸ τοῦ W. James εἰς ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον *On some omissions of the introspective psychology*, δημοσιευθέν ἐν *Mind*, Jan. 1884. Άλιταταὶ θέσεις διατυποῦνται καὶ εἰς τὴν σύντομον *Psychology, Brief Course*, N. York, Holt, 1892 (νέα ἔκδ., 1910, σσ. 151 κ. ἐξ.)., ἔνθα ὑποστηρίζεται δτι πᾶσα νοητικὴ κατάστασις, οὐδέποτε ἐπαναλαμβανομένη, ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς προσωπικῆς συνειδήσεως συνεχοῦς, συγκειμένης ἐκ καταστάσεων οὐσιαστικῶν καὶ μεταβατικῶν· δτι πᾶν ἀντικείμενον ἐμφανίζεται ὑπὸ περίβλημα σχέσεων· καὶ, τέλος, δτι ἡ συνείδησις πάντοτε ἐνδιαφέρεται ιδιαιτέρως δι' ἓν μέρος τοῦ ἀντικειμένου τῆς. Ἀπόψεις ἀναλόγους είχεν ἥδη διατυπώσει, μὲ περισσοτέραν σαφήνειαν, δ Bergson.

3. Πβ. *The principles of psychology*, τ. I, σ. 225.

εἰς κριτικὸν ἔλεγχον, καὶ παραβάλλει πρὸς τὰ δεδομένα τῆς συγχρόνου του ψυχολογικῆς ἐρεύνης, ὡστε ν' ἀποκτήσουν, κατ' αὐτόν, μεῖζον κύρος. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς αἰσθησεως, ἡ διάστασις τὴν ὅποιαν λαμβάνει ἡ ἔννοια τοῦ ρευματος τῆς νοήσεως φωτίζεται ἀπὸ μίαν θέσιν σχεδὸν ἡρακλείτειον : «δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ αὐτὴ σωματικὴ αἴσθησις συλλαμβάνεται δις ὑφ' ἡμῶν. "Ο, τι συλλαμβάνεται δις, εἶναι το... ἀντικείμενον" ¹. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γνωστολογικοῦ πεδίου ἀνάλογος ἀντιπλατωνικὴ στάσις τηρεῖται : «Μία «ἰδέα» ἢ «παράστασις» ὑπάρχουσα μονίμως καὶ ἐμφανιζομένη κατὰ περιοδικὰ διαστήματα εἶναι... ὄντότης... μυθολογική» ². Ὁ τρόπος λειτουργίας τῆς νοήσεως εἶναι φαινομενικῶς μόνον ἀσυνεχῆς, κατὰ βάθος δὲ ἀπόλυτος σύνεχεια. Άι μεταβολαὶ διφείλονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἀντικειμένου τῆς : «Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς νοήσεως ἐνὸς ἀντικειμένου εἰς τὴν νόησιν ἐνὸς ἄλλου δὲν εἶναι περισσότερον τομή εἰς τὴν καθόλου νόησιν ἀπὸ δ, τι μία ἀρθρωσις καλάμου εἶναι τομή εἰς τὸ ξύλον. Ἀποτελεῖ μέρος τῆς συνειδήσεως, δσον καὶ ἡ ἀρθρωσις μέρος τοῦ καλάμου» ³. Τέλος, εἰς τὸ αὐτὸ πλαίσιον, ἡ προθετικότης τῆς νοήσεως, δπως ἀργότερον θὰ τὴν διατυπώσῃ ὁ Bergson, ὑποθετεῖ δτι εἶναι ἐμφανῆς εἰς τὸν λόγον : «μεγάλαι περίοδοι τοῦ ἀνθρωπίνου προφορικοῦ λόγου δὲν εἶναι εἰμή σημεῖα κατευθύνσεως ἐν τῇ νοήσει» ⁴.

Κατὰ ταῦτα, ὁ W. James θεωρεῖ τὴν νόησιν ὡς μίαν συνέχειαν, τὴν δὲ νοητικὴν δραστηριότητα ώς ἐν ἀδιάκοπον ρεῦμα, ἐμφανίζεται δὲ πᾶν ἄλλο ἢ ώς ἀντινοησιαρχικὸς στοχαστής. Ἐδείξαμεν δμως δτι διὰ τὸν Bergson συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον : ἡ νόησις θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ως κατ' ἔξοχὴν ἀσυνεχῆς, ἡ δὲ μόνη συνέχεια ἥτις ἡμπορεῖ ν' ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸν ψυχικὸν βίον εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν συνείδησιν καθόλου, μὴ δυναμένην ἐννοιολογικῶς νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν νόησιν ⁵. Ἐνταῦθα ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο φιλοσοφιῶν εἶναι πλέον ἡ καταφανῆς. Μολαταῦτα, αὐτὸς ὁ πρεσβύτερος W. James δὲν θὰ διστάσῃ, εὑθὺς ώς γνωρίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Bergson, νὰ προσπαθήσῃ γά τοπερβῆ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς ἴδικῆς

1. Αὐτόθι, σ. 231.

2. Αὐτόθι, σ. 236.

3. Αὐτόθι, σ. 240.

4. Αὐτόθι, σ. 252 - 253.

5. Ἡ κριτικὴ τῆς πλατ. φιλ.οσ., σ. 278.

του ἀπόψεως πρὸς τὴν τελειότερον διατυπωμένην μπεργκσονικήν τοιαύτην, πρὸς τὴν ὁκοῖαν ὁ πραγματισμὸς τῆς διτόμου «Ψυχολογίας» εἰς τὰς λεπτομερείας μόνον ἀντίκειται.¹ Η στροφὴ αὕτη τοῦ W. James γίνεται φανερά ἀπὸ τοῦ 1909, διε τὸ πρῶτον ὁ φιλόσοφος τὴν κοινο-
ποιεῖ ἐπ’ εὐκαιρίᾳ μᾶς σειρᾶς διαλέξεων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Manchester, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν προηγουμένων ἡδη ἔτῶν καὶ ὅτι βραδέως ἀλλὰ σταθερῶς ὥρι-
μασσεν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ θεμελιωτοῦ τοῦ πραγματισμοῦ ἡ ίδεα τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὴν μπεργκσονικήν ἀντινοησιαρχικήν θέσιν. Οὕτω, ἀν παραλληλισμὸς μεταξὺ τῶν δύο θεωριῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, τοῦτο ὅφειλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ W. James.² Ωρισμένα βεβαίως σημεῖα, δευτερευούστης σημασίας, εἰς ἑκατέραν τῶν θεωριῶν δὲν ἡσαν ἀναγώγιμα, τοῦτο δὲ ἀπετέλεσε ἀνασταλτικὸν ἀρνητικὸν παράγοντα διὰ τὸν ταυτισμὸν τῶν δύο συστημάτων. Ἐπειτα δημος,
καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς παράγων ἡσσονος σημασίας, ὁ μπεργκσονισμὸς τοῦ Bergson ἡκολούθησεν ίδιαν δόδον, ἐνῷ ὁ πρα-
γματισμὸς καὶ ὁ πραγματικισμὸς, ἀμερικανικὸς καὶ εὐρωπαϊκός, τῶν ἐπιγόνων τοῦ W. James καὶ τοῦ Peirce, διεσπάσθη πρὸς ποικίλας κατευθύνσεις.

Θὰ πρέπῃ λοιπὸν νὰ τοποθετήσωμεν ἐνδεχομένως μεταξὺ τῶν ἔτῶν 1907 καὶ 1908³ τὴν τελικὴν ὥριμανσιν παρὰ τῷ W. James τῆς ίδεας τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸν μπεργκσονισμόν, τοῦ ἐκμπεργκσο-
νισμοῦ δηλαδὴ τοῦ πραγματισμοῦ, δσον ἀφορῷ εἰς τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως θέσεις του. Ἰδιαιτέρως ὁ ἀμερικανὸς φιλόσοφος ἀφορμὴν ὅπως ἐκθέσῃ τὸ πρόβλημα λαμβάνει ἀπὸ τὴν κριτικὴν τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφικῆς καὶ ψυχολο-
γικῆς διανοήσεως κατὰ τὴν αὐγὴν τοῦ εἰκοστοῦ αιῶνος, ἐν πολλοῖς «ἐπιστημονικούσιης», εἰς βαθὺδον ὥστε τὰς νοητικὰς διεργασίας νὰ παραλληλίζῃ πρὸς χημικὰς συνθέσεις. Συγκεκριμένως ἡ φυσιο-
κρατικὴ ψυχολογία, ἡ ὑπερβατικὴ ἰδεοκρατία καὶ ἡ «ἐκ τῶν κάτω» ψυχολογία τοῦ Fechner ὑποστηρίζουν, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆν, ἐκάστη ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς της, τὴν κοινὴν θέσιν ὅτι διάφοροι νοητικαὶ κατα-
στάσεις ἐπιδέχονται σύνθεσιν. Τὴν ἀποψιν αὐτῆν δὲ W. James είχεν ἡδη κατακρίνει εἰς τὴν «Ψυχολογίαν» του. Ἐπανέρχεται δημος ἐπὶ τοῦ θέματος εἰς τὴν πέμπτην κατὰ σειράν διάλεξιν τὴν περιλαμβα-
νομένην εἰς τὸ ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «A pluralistic universe» Βιβλίον

1. Ἡτοι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μεγίστης ἀκμῆς καὶ διασημότητος τοῦ Bergson.

του¹ και ἐπιγραφομένην ἀκριβῶς «Ἡ συνθετικὴ ἵκανότης τῆς συναίδησεως»², διὰ νὰ δεῖξῃ ὅτι οἱ «φυσικοὶ συνδυασμοὶ» δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ως ἀνάλογον τι τῶν ἐν τῇ συνειδήσει συμβαινόντων, καθ' ὃσον μία λογοκρατικὴ θεώρησις τοῦ ζητήματος θὰ ἥγειν εἰς «ἀπορίαν». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτη τίθεται τὸ θέμα τῆς ἀνάγκης ἀρνήσεως τῆς νοησιαρχίας, καὶ τῆς ἐπὶ ωρισμένου πεδίου καταχρήσεως τῆς σημασίας ωρισμένων ἐννοιῶν. Μετά τὴν ἔξετασιν τῶν θεωριῶν τοῦ Bradley, τοῦ Royce καὶ τοῦ Taylor, αἱ ὁποῖαι ὀσαύτως θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπερβάσεως τῶν νοητικῶν συνιστώσαν δι' αὐτῆς ταύτης τῆς νοῆσεως, τὰς ἔγκαταλείπει ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὰς ἀξιολογεῖ ως ὑπερβολικῶς νοησιαρχικάς εἰσέτι : «ώς πρὸς ἡμέ, γράφει, θεωρῶ ἐμαυτὸν ἡναγκασμένον ν' ἀπαρνηθῶ εἰλικρινῶς, ἀπεριφράστως καὶ ἀμετακλήτως τὴν λογικήν. Δύναται ν' ἀκοβῇ παντοτινῆς χρησιμότητος διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, ή χρησιμότης δικῆς αὐτῆς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς γνωρίσῃ θεωρητικῶς τὴν οὐσιώδη φύσιν τῆς πραγματικότητος. Ἡ πραγματικότης ὑπερβαίνει τὴν λογικήν μας, τὴν ὑπερχειλίζει καὶ τὴν περιβάλλει... Προτιμῶ... ν' ἀποκαλῶ τὴν πραγματικότητα δὲν δχι ἔξωλογον, τούλαχιστον οὐχὶ - λογικήν κατὰ τὴν σύστασιν της, — καὶ λέγων πραγματικότητα ἐννοῶ ἐδῶ τὴν πραγματικότητα δικου τὰ πράγματα συμβαίνουν...»³. Αὐτῇ ἀκριβῶς ἡ τοκοθέτησις ἀποτελεῖ μετάβασιν εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ μπεργκσονισμοῦ.

Ἀναλυτικῷτερον ἡ θέσις τοῦ Bergson ἔξετάζεται εἰς τὸ ἐπόμενον δοκίμιον, ἐπιγραφόμενον «Ο Bergson καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ κριτικὴ τῆς νοησιαρχίας»⁴, δικου περιγράφονται κατὰ σειράν ἡ προσωπικότης τοῦ Γάλλου στοχαστοῦ, ἡ ὑπ' αὐτοῦ κριτικὴ τοῦ ζηνωνείου ἐπιχειρήματος «Ἀχιλλεύς», ως κατ' ἔξοχὴν παραδόξου διὰ τὸν δικοῖον ἐκφράζεται ἡ ἐκ παραδόσεως φιλοσοφικὴ νοοτροπία, καὶ οὐχὶ ως σοφίσματος, ἡ δυσκολία συλλήψεως τῆς κινήσεως διαν πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦνται ἔννοιαι στατικαί, μολονότι ἡ χρῆσις αὐτῶν ἔχει τεραστίαν πρακτικὴν χρησιμότητα⁵, ἡ οὐσιαστικῶς στατικὴ εἰκὼν τοῦ

1. A Pluralistic Universe, Hibbert Lectures at Manchester College on the present situation in Philosophy, 1909, νέα ἔκδ., N. York, London, Longmans-Green, 1920.

2. The compounding of consciousness, σσ. 179 κ.ε.

3. Αὐτόθι, σσ. 212 - 213.

4. Bergson and his critique of intellectualism, σσ. 225 κ.ε.

5. Ἐνταῦθα ἔγκειται ὁ πλήρης ἐκμπεργκσονισμὸς τῆς θεωρίας. Η.Β. αὐτόθι,

σύμπαντος οίλα προκύπτει ἐκ τῆς παραδεδομένης λογοκρατικῆς ἐνατενίσεως του, καὶ ἡ ἀφόρητος ἀντίθεσις τῆς νοησιαρχικῆς ἀπόψεως πρὸς τὴν ζῶσαν φύσιν.¹ Επὶ μέον ἐπιστημανεῖται δτὶ ἡ πρᾶξις ἢ ἡ ἄμεσος συνείδησις τῆς ζωῆς δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθοῦν κατὰ τρόπον λογοκρατικόν, καθ' ὅσον, ἀν καὶ τοῦτο φαίνεται παράδοξον, περισσότερον ἡ θεωρητικὴ ἢ λειτουργία τῶν ἐννοιῶν εἶναι μᾶλλον πρακτική, διὸ καὶ δ Bergson παραπέμπει εἰς τὴν ἐνόρασιν ἢ εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῶν αἰσθήσεων προκειμένου νὰ συλλάβωμεν καὶ νὰ γνωρίσωμεν πᾶς χωρεῖ ἡ ζωή. Τέλος γίνεται δεκτὸν δτὶ ἡ πολλαπλότης εἶναι γνώρισμα τῆς πραγματικῆς ἐνότητος, δτὶ ἐκεῖνο τὸ διοῖον πράγματι ὑπάρχει εἶναι δχι τὰ γενόμενα ἀλλὰ τὰ γιγνόμενα, καὶ δτὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀπόδειξιν τούτου ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία τοῦ μικρυγκσονισμοῦ, ὅπερ σημαίνει δτὶ ἡ νοησιαρχικὴ λογικὴ ἀδυνατεῖ νὰ δρίσῃ ἔνα σύμπαν δικοῦ ἡ μεταβολή νὰ εἶναι συνεχής, ἀφοῦ εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἴδια αὐτῶν ἔτερα².

Βεβαίως, τὰ δχυρὰ τῆς λογοκρατίας δὲν εἶναι εύάλωτα. Αὐτὸς δ W. James δέχεται δτὶ «πρέπει νὰ ἔξομολογηθῶ... δτὶ δὲν θὰ είχα προβῇ εἰς ὑποβιβασμὸν τῆς λογικῆς τόσον ἐλαφρῷ τῇ καρδίᾳ, ἐὰν δὲν είχα ἐπηρεασθῆ ἀπὸ ἔνα λλαν πρωτότυπον γάλλον συγγραφέα³, τὸν καθηγητὴν H. Bergson. 'Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων του μὲ κατέστησε τολμηρόν. 'Ἐὰν δὲν τὸν είχα ἀναγνώσει θὰ ἔμαυριζα πιθανώτατα ἀκόμη ἀτελευτήτους σελίδας χάρτου κατ' ἴδιαν, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐνώσω ἄκρα μὴ ἐπιδεχόμενα' ἔνωσιν»⁴. Προσπαθῶν μάλιστα νὰ ἔξηγήσῃ πᾶς ἡ προσωπικότης τοῦ νεωτέρου του στοχαστοῦ ἀνεφάνη εἰς τὸν φιλοσοφικὸν δρίζοντα, καταφέρεται κατὰ τῆς ἐπιστημονικοφανοῦς θεωρίας τοῦ Taine, ἡ δικοῖα ἔδιδε τὸ προβάδισμα εἰς τοὺς παράγοντας τῆς φυλῆς, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς στιγμῆς⁵, καὶ ἡ δικοῖα οὕτω ὑποτίθεται δτὶ διαψεύδεται : «Ἡ πρωτοτυπία τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ οὐδενὸς

σ. 247 : «Ο. B. ἐπιψένει... ἐπὶ τοῦ δτὶ δ ρόλος τῆς νοήσεως εἶναι πρακτικός μᾶλλον ἡ θεωρητικός».

1. «Things are their own others», (Bergson and his critique σ. 225). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸν γίνεται μνεία τῆς Ἕγελιανῆς λογικῆς.

2. 'Υπογραμμίζομεν ἡμεῖς.

3. The compounding, σ. 224.

4. Πβ. A. Chevrière, H. Taine, formation de sa pensée, Paris, Pion, 1932. A. Cresson, H. Taine, Paris, P. U. F., 1951, καὶ ἥδη K. Marcard, Taines Milieuthorie in Zusammenhang mit ihren erkenntnistheoretischen Grundlagen, Kiel, 1910.

προηγουμένου χρονολογεῖται..., (άντιθέτως) άλλα τινά χρονολογούνται απ' αὐτής μᾶλλον... Πολλοί έξημῶν (φαινόμεθα) μετ' ἀφθονίας πρωτότυποι καθ' ὃ μέτρον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἐννοήσῃ... 'Η σπάνις συνίσταται εἰς τὴν συμβολὴν πολλῆς ιδιοτυπίας κατὰ τὴν μετὰ πολλῆς δξεδερκείας καὶ ἀσυνήθους εὔχερείας χειρισμοῦ σύλληψιν δλων τῶν κλασσικῶν ἐκθετικῶν μηχανισμῶν. Οἱ πόροι τοῦ Bergson ως πρὸς τὴν λογιότητα εἶναι ἀξιόλογοι, φασὲ δὲ πρὸς τὴν ἐκφραστικήν, ἀποτελοῦν ἀπλῶς φαινόμενον...' Αγάπη δύναται νὰ καταστήσῃ εὔκολον τὴν παρακολούθησιν πραγμάτων δυσκόλων τοῦτο εἶναι ἔνα ὄφος ως τὸ ιδικόν του¹.

'Ἄλλως λοιπὸν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ μπεργκσονισμοῦ. Ισως ἡ πρωτοτυπία του θὰ ἡδύνατο νὰ δφείλεται εἰς τὸ ὅτι «κ. Bergson εἰσῆλθεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν διὰ τῆς πύλης τῶν μαθηματικῶν. Αἱ παλαιαὶ ἀντινομίαι τοῦ ἀπειροῦ ὑπῆρξαν, φαντάζομαι, οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ δποῖοι πρῶτοι ἐξύπνησαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις του ἀπὸ τὸν πνευματικὸν τους ὅπνον»². 'Ο W. James παραβλέπει δτι πρὸς τὰς αὐτὰς δυσκολίας εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ καὶ ὁ μαθηματικὸς Descartes τοῦ δποῖου δμως ἡ φιλοσοφικὴ πρωτοτυπία ἐπεβλήθη ως νεωτέρα λογοκρατία, καὶ δτι θὰ πρέπη φρισμένοι ἄλλοι παράγοντες καθαρῶς φιλοσοφικοί, νὰ ληφθοῦν ὥπ' ὅψιν³. 'Οπωσδήποτε, ως κυριωτάτη συνεισφορά τοῦ Bergson εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ κατὰ τῆς νοησιαρχίας κριτικὴ του. «Κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐφόνευσε τὴν νοησιαρχίαν, τελεσιδίκως, καὶ ἀνευ ἐλπίδος ἀναστάσεως. Δὲν βλέπω πῶς εἶναι δυνατὸν αὐτῇ νὰ ἀναζήσῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον πλατωνίζοντα ρόλον τῆς συνιστάμενον εἰς τὴν ἀπαίτησιν της νὰ εἶναι ὁ περισσότερον αδιθεντικός, οἰκεῖος καὶ ἔξαντλητικός δριστῆς τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος»⁴. Καὶ ὁ Kant βεβαίως προσεπάθησε νὰ τὴν παραμερίσῃ ως δυναμένην νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό. Τὴν ἀφῆκεν δμως νὰ ἐπιζήσῃ ὥπο τὴν ὅψιν τοῦ νόμου⁵. 'Ἐνῷ δ Bergson ἀνήρεσε τὴν ἀπαίτησιν της ν' ἀποφασίζῃ περὶ τοῦ τι τὰ πράγματα εἶναι ἢ δὲν εἶναι⁶. Βεβαίως, οὕτε

1. Bergson and his critique, σσ. 226 - 227.

2. Αὐτόθι, σ. 227.

3. Πβ. 'Η κριτικὴ τῆς πλατων. φιλοσ., σσ. 193 - 198.

4. The compounding, σ. 215.

5. Πβ. αὐτόθι, σ. 216. Πβ. 'Η κριτικὴ, σσ. 253 καὶ 279.

6. Πβ. The compounding, σ. 216.

καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸν αἱ ἀπόλυτοι βεβαιώσεις τοῦ W. James δύνανται σήμερον νὰ ληφθοῦν ὡς ἐνέχουσαι ἀκεραίαν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὕτε ἡ νοητικὰ ἔξηφανίσθη τελεσιδίκως οὔτε ἡ λογοκρατία ἔχρεωκόπησεν. Ἐκεῖνο τὸ δποῖον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εἶναι δτι δ μπεργκσονισμὸς ἐπηρέασεν ἀποφασιστικῶς τὴν πορείαν τῆς περαιτέρω διαμορφώσεως μᾶς συγχρόνου λογοκρατίας. Ἡ φαινομενολογία, μὲ τὰς νεωτέρας της ἐκφράσεις, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τούτου. Τέλος, ἡ νοητικὰ φαινεταί, ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ βλέμμα τῆς μαθηματικῆς λογικῆς, ν' ἀνακτᾷ καὶ πάλιν ἔδαφος.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς μπεργκσονικῆς ἀναστροφῆς συνιστάται εἰς τὸ δτι δι' αὐτῆς ζητεῖται δπος, «προκειμένου νὰ γνωρίσωμεν τελείως τὶ πράγματι συμβαίνει, . . . Θεωρήσωμεν τὰ μεταξὺ διαστήματα, ἐνῷ δ μαθηματικὸς θεωρεῖ μόνον ἀφετηρίας καὶ ἄκρα, λαμβάνει ὑπὸ δψιν μόνον δλίγα ἀποτελέσματα, προσδιορίζει τὰ σημεῖα δι' ᾧ διέρχεται ἡ καμπύλη, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν παρεγγράφει· ὑποκαθιστᾷ τὴν πραγματικότητα δι' ἐνδεικτικῶν διαγράμματος»¹. Ἡ λογικὴ ἀνάλυσις οὐδένα θεωρητικὸν σκοπὸν ἔχει πηρετεῖ, ἡ δὲ νοητικὴ δραστηριότης εἶναι ἐξ δλοκλήρου ἐστραμμένη πρὸς τὴν πρᾶξιν: «Μόνος δ Bergson προκαλεῖ κατ' ἀρχὴν (τὴν θεωρητικὴν αὐθεντίαν τῆς νοητικῆς λογικῆς) μόνος αὐτὸς ἀρνεῖται δτι ἡ ἀπλῇ λογικῇ τῶν ἐννοιῶν δύναται νὰ μᾶς εἴπῃ τὶ εἶναι ἀδύνατον ἢ δυνατὸν εἰς τὸν κόσμον τοῦ δντος καὶ τοῦ γεγονότος, τοῦτο δέ, διὰ λόγους οἱ δποῖοι, καθ' ὃν χρόνον ἐκβάλλουν τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ δυνάστου δλοκλήρου τῆς ζωῆς, προσδιορίζουν μίαν ἐκτεταμένην καὶ ωρισμένην σφαῖραν ἐπιρροῆς δπου ἡ κυριαρχία της εἶναι ἀδιαφιλονείκητος»², ήτοι τὴν περιοχὴν τῆς «πράξεως». Οὕτω ἀντιστρέφεται κυρίως ἡ παραδέδομένη πλατωνικὴ θεωρία, καὶ δὴ ἀπολύτος: «ἀντὶ ἡ διὰ τῆς νοήσεως γνῶσις νὰ εἶναι ἡ μόνη τελεία γνῶσις, αὕτη εἶναι χονδρικῶς ἀτελῆς, ἡ μόνη δὲ ἀνωτερότης αὐτῆς εἶναι ἡ πρακτικὴ τοιαύτη ἡ

1. Bergson and his critique, σ. 237. Ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιδράσεις, ἀνιστάται καὶ κατιούσας, Πβ. Th. Flournoy, La philosophie de W. James, 1911. Πβ. The letters of W. James and Th. Flournoy, ἔκδ. ὑπὸ R. C. Le Clair, Madison Univ. of Wisconsin Press, 1966. P. H. Fernández, M. de Unamuno x W. James, un paralelo pragmático, Salamanca, 1961. L. R. Morris, W. James, the message of a modern mind, N. York, Scribner, 1950. J. Wahl, Les philosophies pluralistes d'Angleterre et d'Amérique, Paris, Alcan, 1920.

2. Bergson and his critique, σ. 243.

έπιτρέπουσα εἰς ήμᾶς νὰ πραγματοποιῶμεν βραχείας τομάς μέσφ τῆς ἐμπειρίας, καὶ οὕτω νὰ κερδίσωμεν χρόνον...»¹.

Η ἐπιστημονικὴ δραστηριότης εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν γόησιν ν' ἀποκλίνῃ ἀπὸ τοῦ σκοποῦ τῆς, διότι, δι' αὐτῆς, ἡ σημασία τοῦ σκοποῦ καὶ συνέπεια, τοῦ τρόπου ἐπιτεύξεως τῆς γνώσεως ἐπεσκίασε τὴν σημασίαν αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως: «αἱ ἐπιστῆμαι εἰς τὰς ὁποῖας ἡ ἔννοιακὴ μέθοδος θριαμβεῖ κυρίως εἶναι αἱ τοῦ χώρου² καὶ τῆς ψλῆς, Ἐνθα γίνεται λόγος περὶ μεταβολῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Προκειμένου ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν γεγονότα μέσφ ἐννοιῶν, πρέπει πρῶτον νὰ τὰ μεταβάλωμεν, νὰ τὰ ὑποκαταστήσωμεν δι' ἐγκεφαλικῶν διαγραμμάτων ἢ φυσικῶν μεταφορῶν, νὰ χειρισθῶμεν τὰς ίδεις ως ὄποια· τὰ ἐνδιαφέροντα, ως μηχανικάς δυνάμεις· τοὺς συγειδητούς μας «έαυτούς», ως «ρεύματα», καὶ τὰ τοιαῦτα. Παράδοξον ἀποτέλεσμα, ως παρατηρεῖ δ. Bergson, ἐὰν δην ἦτο πρακτικός, ἀλλὰ προωρισμένος ν' ἀποκαλύπτῃ τὰς ἐσωτέρας φύσεις. Θά ηδύννατο τότε νὰ ὑποτεθῇ διτὶ θά ἥσθανετο περισσότερον οἰκείως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ιδίων αὐτοῦ νοητικῶν πραγματικοτήτων. Ἀκριβῶς ἐκεῖ δῆμος αἰσθάνεται ἀσχῆμα. Γνωρίζομεν τὰς ἐνδοτέρας κινήσεις τοῦ πνεύματός μας μόνον ἀντιληπτικῶς. Τὰς αἰσθανόμεθα ζῶσας ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ δώσωμεν διακριτικὴν ἀναφοράν περὶ τῶν στοιχείων των ἢ νὰ προείπωμεν τελεστιδίκως τὸ μέλλον των· ἐνῷ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ χώρου κείμενα πράγματα, τὰ πράγματα τοῦ εἰδους ἐκείνου ών δυνάμεθα κυριολεκτικῶς νὰ δραττῶμεθα, εἶναι δοσαὶ αἱ νοήσεις μας ἀντιμετωπίζουν κατὰ τὸν ἐπιτυχέστερον τρόπον. Δὲν μᾶς ἐπιβεβαιοῦ ἀραγε τοῦτο τὴν ἀποψιν διτὶ ἡ ἀρχικὴ καὶ ἐπιζώσα εἰσέτι λειτουργία τοῦ νοητικοῦ μας βίου συνίσταται εἰς τὸ νὰ μᾶς δοδηγήσῃ οὗτος εἰς τὴν πρακτικὴν³ προσαρμογὴν τῶν ἡμετέρων προσδοκιῶν καὶ δραστηριοτήτων»⁴;

Η σημασία τοῦ δρου «πρακτικός» ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀσαφής.

1. Πβ. J. W. h l, *Vers le concret. Études d'histoire de la philosophie contemporaine*, Paris, Vrin, 1932. H. Reverdin, *La notion d'expérience d'après W. James*, Genève, 1913. H. Schmidt, *Der Begriff der Erfahrungskontinuität bei W. James und seine Bedeutung für den amerikanischen Pragmatismus*, Heidelberg, Winter, 1959.

2. Πβ. καὶ Psychology, σσ. 335 - 350.

3. 'Υπογραμμίζομεν ἡμεῖς.

4. Bergson and his critique, σ. 248.

‘Αλλ’ δ W. James, ἔχων εἰς τὸ ἐνεργητικὸν του τὴν πεῖραν τῆς τριβῆς του πρὸς τὸν δρὸν «πραγματισμός» δύναται νὰ περιορίσῃ τοὺς κινδύνους παρερμηνείας, καὶ γάλ ἀποστῇ ἀπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ Bergson ἀναγνωρίζων εἰς τὴν νόησιν μίαν ἀρχικῶς θεωρητικὴν λειτουργίαν, ἀρκεῖ ἡ «θεωρητικὴ» ἢ ἐπιστημονικὴ γνῶσις νὰ διασταλῇ, μὲ τὴν σειράν της, ἀπὸ τῆς βαθύτερας «θεατικῆς» τοιαύτης¹ τὴν ὅποιαν ἀναζητοῦν οἱ περισσότεροι φιλόσοφοι, καὶ νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ «θεωρητικὴ γνῶσις, οὐσα γνῶσις περὶ τῶν πραγμάτων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ζωντανήν ἢ συμπαθητικὴν γνωριμίαν μετ’ αὐτῶν, ἀφορῇ μόνον τὴν ἔξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς πραγματικότητος»². “Ἄν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν ἀπόλυτον καὶ ἀμεσον τῆς πραγματικότητος, πρέπει νὰ «βούθισθῶμεν πάλιν εἰς αὐτὴν τὴν ροήν (τῶν συνειδητικῶν καταστάσεων),... τὴν ὅποιαν δὲ πλατωνισμός, εἰς τὸ πλαίσιον τῆς περιέργου³ πίστεως ὅτι μόνον τὸ ἀμετάβλητον εἶναι καὶ ἔξοχον, πάντοτε περιεφρόνησε»⁴. Ἡ διεξοδικὴ γνῶσις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀδυναμίαν δικαίου καταστῆ ἀπόλυτος : «“Οταν θραύσωμεν τὴν πραγματικότητα εἰς ἐννοίας, οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ τὴν ἀνοικοδομήσωμεν κατὰ τὴν δλότητά της...” Ας τοποθετηθῶμεν δμως..., διὰ μιᾶς,... ἐντὸς τῆς ζώσης, κινουμένης, δρώσης, ταχύτητος τοῦ πραγματικοῦ, καὶ δλαι αἱ ἀφαιρέσεις καὶ διακρίσεις γίνονται ἀπτα. Δυνάμεθα τώρα κατὰ βούλησιν νὰ προβῶμεν εἰς νοησιαρχικὰς ὑποκαταστάσεις...” Ας τοποθετηθῶμεν εἰς τὴν ἄποψιν τῆς ἐσωτέρας πράξεως τῶν πραγμάτων, ...εἰς τὸ διαστελλόμενον κέντρον τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτήρος, εἰς τὴν ζωτικὴν δρμὴν τοῦ ἀνθρώπου, ...καὶ θὰ ίδωμεν αἴφνης τὲ γίνονται... δσοι τὴν θεωροῦν ἐκεῖθεν χωρὶς νὰ τὴν ἐρμηνεύουν κατὰ τόσον διαφορετικοὺς τρόπους...” Άν δμως μείνωμεν ξέω, ...ἀσφαλῶς θ’ ἀποτύχομεν...” Ο,τι πράγματι ὑπάρχει δὲν εἶναι τὰ «γενόμενα», ἀλλὰ τὰ «γιγνόμενα» “Απαξ ταῦτα γίνουν, εἶναι νεκρά...»⁵.

1. Ενταῦθα δ W. James, ἐπιθυμῶν, διὰ λόγους πεῖρας ν’ ἀποφύγῃ ν’ ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως εἰς τὸν δρὸν «πρακτικός» σημασίαν στενήν, προτιμῇ νὰ χρησιμοποιῆσῃ μέθοδον ἔμμεσον καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα διακρίνων δύο σημασίας τοῦ δροῦ «θεωρητικός» ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν μόνον. Κατὰ βάθος, ἀποφεύγει μᾶλλον νὰ ἐπιλύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας τοῦ δροῦ «πρακτικός» ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Bergson.

2. Bergson and his critique, σ. 249 - 250.

3. ‘Απὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μπεργκσονισμοῦ καὶ μόνον, φυσικά.

4. “Ἐνθ” ἀν., σ. 252.

5. Αὐτόθι, σ. 261 - 263.

Βεβαίως, αἱ μείζονες κατά τοῦ μπεργκσονισμοῦ κριτικαὶ δὲν δύνανται νὰ παραβλεφθοῦν, φασ λ.χ. ἡ ἐπισημαίνουσα τὸν ἀντιφατικὸν τρόπον κατά τὸν διοῖον δ. Bergson ἐκθέτει τὴν ἀντινοοκρατικὴν καὶ ἀντιεννοοκρατικὴν θεωρίαν του προσφεύγων ἀκριβῶς, καὶ μὲ διοῖαν σαφήνειαν, εἰς τὰ νοοκρατικὰ καὶ ἐννοοκρατικὰ μέσα τῆς παραδόσεως. Κατά τὸν W. James διμος, «χρησιμοποιῶν ίδιας ἐννοίας προκειμένου νὰ ἀμαυρώσῃ τὰς θεωρητικὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐννοιῶν γενικῶς, δ. B. δὲν ἀντιφάσκει, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως μετ' ἔμφασεως ἔξεικονίζει τὴν ἀποψίν του περὶ τοῦ πρακτικοῦ τῶν ρόλου, καθ' δοσον εἰς χεῖράς του χρησιμεύοντα μόνον διὰ νὰ μᾶς «προσανατολίζουν», διὰ νὰ μᾶς καταδεικνύονταν πρὸς πολὺν κατεύθυνσιν πρέπει, ἀπὸ σκοπιάς πρακτικῆς, νὰ στραφῶμεν, ἐδὲν ἐπιθυμῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν αὐτὴν τὴν πλήρη ἐμβάθυνσιν ἐντὸς τῆς πραγματικότητος, τὴν διοῖαν ἀρνεῖται δτὶ ἐκεῖναι δύνανται νὰ ἐπιτρέψουν»¹. Ωσαύτως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραγνωρισθῇ ἡ διοία συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ «πρωτογονισμοῦ» τῆς μπεργκσονικῆς θεωρίας², ἐκφραζόμενον διὰ τῆς στροφῆς ἀν δχι πρὸς τὸ αἰσθητόν, πρὸς τὰς αἰσθήσεις : «ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑπόμνησις τῆς αἰσθήσεως... εἶναι... μία ὑποχώρησις, μία ἐπιστροφὴ πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπερωμῆν ἐμπειριοκρατίαν τὴν διοῖαν... οἱ ίδεοκρατικοὶ, ἀπὸ τοῦ Greene, δεκάκις ἔχουν θάγει. Όμολογῷ δτὶ πρόκειται πράγματι περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἐμπειροκρατίαν, ἀλλὰ νομίζω δτὶ ἐπιστροφὴ ὑπὸ τοιαύτην ἐντελῆ μορφὴν ἀποδεικνύει τοῦλάχιστον τὴν ἀθάνατον ἀλήθειαν ἐκείνης... Am Anfang war die Tat· ἡ πρᾶξις εἶναι πρῶτον τι... "Οταν ἀναγιγνώσκω ὑπερβατικοκρατικὰ συγγράμματα... δὲν συλλαμβάνω εἰμὴ μίαν στασιμότητα... "Ανοίξατε διμος τὸν B. καὶ νέοι δρίζοντες ἐμφανίζονται εἰς κάθε σελίδα ποὺ ἀναγινώσκετε. Εἶναι ωσὰν ἡ πνοὴ τῆς αὐγῆς καὶ τὸ τραγούδι τῶν πουλιών... Τίποτε παρὰ B. δὲν εἶναι πεπαλαιωμένον ἡ ἐκ δευτέρας χειρός»³.

Δὲν νομίζομεν δτὶ ἡ προσχώρησις τοῦ W. James εἰς τὸν μπεργκσονισμὸν ὀφείλεται εἰς ἄπλον θαυμασμόν. Πέραν τῶν ἔξωτερικῶν δμοιοτήτων τῶν συστημάτων, ἔπειτε νὰ ὑπάρχῃ λόγος ἀποχρῶν πρὸς τοῦτο. Καὶ τοιούτον λόγον θεωροῦμεν κυρίως τὴν ἀναγνώρισιν, ὑπὸ τοῦ ἀμερικανοῦ φιλοσόφου, τῆς ἀνεξαρτήτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν

1. Αὐτόθι, σημ. I εἰς τὴν σελ. 250 (σσ. 338 κ. ἐξ.).

2. 'Αντιθέτως, διὰ τὸν B., ἡ παραδεδομένη φιλοσοφία εἶναι ἡ, κατὰ βάσιν, πρωτόγονος.

3. Bergson and his critique, σσ. 264 - 265.

τοῦ ρεύματος τῆς νοήσθως, θεωρίας τῆς ροῆς τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεων ώς ἀκουσίως περισσότερον συμφώνου ή ἐκείνη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ μεταπειρατικοῦ πραγματισμοῦ. Προκειμένου νὰ δραγμωθῇ καλύτερον, ἔστω καὶ *in extremis*, οὗτος, ως ζῶσα διανόησις σύμφωνος πρὸς τὰ ὑπὸ αὐτῆς διδασκόμενα, δὲν ηδύνατο ν' ἀπαξιώσῃ δικαστικοῦ πραγματοποιῆση μίαν σημαντικὴν, ζωτικὴν δμως δι' αὐτόν, ἐκλεκτικιστικὴν στροφὴν.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

E.Y.D της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006